

Milan Uzelac
Vršac

Obrazovanje i znanje¹

Posledenjih decenija, kako u stranoj, tako i u našoj stručnoj literaturi, sve se više odomaćuje termin *filozofija obrazovanja*, i on se čini toliko običnim i sam po sebi razumljivim, da u većini slučajeva izostaje bilo kakva namera da se sintetički istraži već prikupljen materijal nataložen u mnoštvu specijalističkih pedagoških studija, te da se iz temelja preispitaju i promisle elementarni aksiomi i postulati na kojima bi se navodno mogla graditi neka spekulativna pedagogija.

Ne zalazeći u složeni problem: u kojoj meri pomenuti pristupi i njima nadahnuta istraživanja odista poseduju filozofski duh i karakter, već sama pojava neophodnosti za jednom filozofijom pedagogije nedvosmisleno pokazuje da se savremena pedagogija nalazi na određenom nivou razvoja, u egzistencijalno problematičnoj situaciji, koja bi se u ranijim vremenima označavala kriznom, pre svega po tome što i u okvirima danas vladajuće pedagogije narasta svest o neophodnosti promišljanje njenih temelja, što, sa svoje strane, može biti samo još jedna potvrda neophodnosti da se tematizuje zahtev za utemeljenjem filozofijom pedagogije i da pomenuti zahtev nije lišen osnove.

Tako se osnovnim, prvim pitanjem filozofije obrazovanja, javlja pitanje odnosa filozofije i obrazovanja, pri čemu samo *obrazovanje*, nezavisno od sve filozofske tradicije koja ga se posredno ili čak neposredno doticala, ostaje problem nad svim problemima koje jedna filozofska pedagogija može tematizovati.

a. Ideja obrazovanja

Premda se često sinonimno koriste termini *obrazovanje* i *vaspitanje*, a što je u antičko vreme bilo normalna pojava, među njima osećamo jasnu razliku već i u svakodnevnoj upotrebi tih pojmova, budući da neko može biti vaspitan a neobrazovan, kao i obrazovan a nevaspitan. Dok je vaspitanje prvenstveno vezano ča čovekovo ponašanje i način ophođenja u ljudskoj zajednici i ima pre svega intersubjektivni karakter, dotle se obrazovanje, koje je

---

¹ Predavanje održano na Visokoj školi za obrazovanje vaspitača u Vršcu, 23. maja 2012.

predmet ovog izlaganja, vezuje za stepen znanja i posedovanja znanja o svetu unutar sveta života u koji je svaki subjekt zaronjen svojim bićem.

U širokom značenju te reči, predmetom i izvorom obrazovanja smatra se ljudska kultura čiji razvoj odražava i samo obrazovanje čoveka. Obrazovanje, usled svoje složenosti i bogatstva pojava kojima se manifestuje u novije vreme, jeste predmet posebne nauke – pedagogije, i to u onoj meri u kojoj ova nastupa kao autonomna disciplina građanskog društva. To, razume se, ni u kom slučaju ne znači da ona gubi svoje stare veze s moralnom i političkom filozofijom.

S pojavom čoveka kao subjekta kulture moguće je govoriti o razlici materijalnog i duhovnog, o razlici koja se svi više produbljuje između materijalne i duhovne kulture, i to u onoj meri kojom se ove dve sfere svaka u svom prostoru razvijaju. Odnoseći se prema prirodi, čovek izgrađuje i razvija duhovno načelo koje ga distancira spram prirode, a što bitno određuje svu potonju njegovu delatnost. Zato, da bismo dali makar preliminarni odgovor na pitanje šta mislimo pod pojmom obrazovanja, neophodno je da makar u nagoveštaju imamo neko određenje samog *duha*, budući da obrazovanje podrazumeva njegovo formiranje i oblikovanje.

Nažalost, pred ovim pitanjem moramo ustuknuti, budući da i najveći novovekovni filozof Hegel, napisavši u svom velikom delu *Fenomenologija duha* najspekulativnije stranice o duhu i njegovim metamorfozama nigde nam u svom epohalnom opusu ne daje samu definiciju duha. Ipak, mogli bismo reći da se suština duha ogleda u njegovoj slobodi, koja se manifestuje u čovekovom uzdizanju nad prirodnim determinizmom.

Ma koliko ovo lepo zvučalo, jasno je da smo ovim poslednjim iskazom, mada nam to nije bila namera, ukazali na svu složenost problema koji se pojavio pred nama pošto smo uveli nekoliko pojmova kao što su *sloboda* i *determinizam*, a oni nužno za sobom povlače i pojmove *teleologije* i *indeterminizma* čija je vladavina u poslednjih nekoliko stoleća bitno određivala celokupno naše viđenje sveta.

Vratimo li se još jednom samom pojmu *obrazovanja*, uočićemo kako se pod njim u najširem značenju reči obično ima u vidu *formiranje*, unošenje forme u materiju, da bi se u nekim ređim slučajevima pod *obrazovanjem* mislilo na dobijanje sistematskih znanja i formiranje navika, obučavanje, ili ono što je ranije bilo obuhvatano izrazom *prosećivanje*.

Teškoći određenja samog pojma *obrazovanja* doprinosi i to da je ono samo po svojoj prirodi dvoznačno, budući da se pod njim s

jedne strane, ima u vidu sam *proces* obrazovanja, a s druge, *rezultat* tog procesa.

Tako se, (a) pod obrazovanjem kao formiranjem misli na pretvaranje haosa u kosmos, na unošenje paradigme u kaos, dok je u biblijskom smislu, obrazovanje shvaćeno kao (b) radikalno nastajanje novog, kao rađanje (genesis) nečeg što do tada nije postojalo².

Pitanje tu nije samo u tome kako forma "obrazuje" materiju, već kako se obrazuje i sama forma (pod delovanjem materije, ili demiurga, kako su to mislili stari Grci). Ovde moramo još jednom pomenuti poznatu činjenicu da stari Grci nisu znali za pojam stvaranja u našem značenju te reči. Pojam stvaranja kod njih je uvek podrazumevao preoblikovanje, ali ne i stvaranje iz ničega (creatio ex nihilo), o čemu jasno govori već Parmenid. Ideja stvaranja iz ničeg dolazi nam tek sa hebrejskom tradicijom; hrišćanski Bog stvara svet iz ničeg, ali ta vrsta stvaranja jeste isključivo njegova privilegija. Čovek to božansko stvaranje može samo podražavati i ljudska delatnost je samo analogna božijem delovanju. Do promene u shvatanju stvaranja dolazi donekle u vreme Renesanse, kada se stvaranje umetnika počinje uzdizati na isti nivo gde je i božansko stvaranje, no već u vreme romantizma sa shvatanjem da je za stvaranje neophodan dar, koji nije ljudskog porekla, i za koji je čovek samo provodnik, dolazi do drugačijeg shvatanja stvaranja kojem se kao bitno svojstvo počinje pripisivati *novina*.

Sve to ima za posledicu da se pred savremenim teorijama obrazovanja otvaraju daleko šire perspektive no što je to bilo u ranijim vremenima i da danas ima daleko više uslova za stvaranje novih teorijskih sinteza koje omogućuju različite pravce razvoja obrazovnog procesa.

Ostaje pritom nesporna činjenica da je obrazovanje daleko složeniji proces no što to u prvi mah izgleda. Tu ni u kom slučaju nije reč tek o nekom mehaničkom procesu „predaje znanja“ Učitelja - Učeniku; obrazovanje je uvek, pored ostalog o čemu će posebno biti reči, i proces u kojem nastaju neka „nova“ znanja ili, možda još preciznije rečeno: neka nova iskustva posedovanja i sticanja znanja.

Upravo zato, moguće je da ono *novo* što se manifestuje u procesu obrazovanja, formiranja novog znanja, može biti novo ne samo za učenika već u jednakoj meri i za učitelja. Tako nešto nije neka novost našeg vremena, ili neko otkriće naših savremenika; naprotiv, tu misao nalazimo već u *Trećoj tezi o Fojerbahu* Karla

---

² Upravo u tom smislu treba razumeti reči ap. Pavla o tom kako sve *novo* postade (2. Kor. 5. 17).

Marksa (1845) gde se govori o tome da „materijalističko učenje o promeni okolnosti i vaspitanja zaboravlja da ljudi menjaju okolnosti i da sam vaspitač mora biti vaspitan“. Sticanje nekog znanja moguće je tokom obrazovanja, pri čemu sam sistem obrazovanja uvek je posledica kako stanja u sferi znanja, tako i rezultat progresa samog znanja.

Sistem obrazovanja je garant postojanja jedne ljudske zajednice i unutrašnjeg kretanja (razvijanja znanja) u tom društvu, te ne treba da nas čudi što je za razvoj znanja kao znanja odlučujuća institucija obrazovanje, a ne nauka, ni trenutno stanje stvari u oblasti neke posebne nauke.

Na osnovu ovoga mogli bismo zaključiti kako je obrazovanje zapravo „kultura u njenom progresu“; cilj obrazovanja nije sajntifikacija obrazovanja, budući da se ovo ne može u novom veku više svoditi na obrazovanje profesionalaca, kao što to beše ranije.

Danas se nalazimo u situaciji da se učitelj i učenik nalaze u jednom, krajnje posredno rečeno, imanentnom dijalogu, budući da se znanje učitelja susreće sa predstavama učenika o svetu. U tome se danas krije i najveći problem savremenog obrazovnog procesa.

Reč je o susretu dva „znanja“, dva pogleda na svet i dva iskustva sveta; u većini slučajeva rezultat tog susreta je nesporazum koji može imati različite, najčešće negativne posledice.

Navešću ovde samo jedan primer: kada sam predavao teoriju umetnosti pre skoro trideset godina, moja predavanja bila su mnogo apstraktnija no danas, ali i daleko više neposredno prihvaćena; koristio sam apstraktne pojmove koji studentima nisu predstavljali prepreku u razumevanju misli koju sam izlagao, jer je njihovo obrazovanje počivalo na pročitanim knjigama i domaćem vaspitanju a u neposrednom dodiru s knjigom i pisanim tekstovima oni behu od najranijeg detinjstva. Način mog mišljenja njima je bio blizak, budući da smo u znatnoj meri pripadali jednom duhovnom svetu šije su nam pretpostavke u velikoj meri bile zajedničke.

Nakon tri decenije situacija se radikalno izmenila: došla je jedna nova generaca vaspitana na tv-reklamama, spotovima, video igrama – generacija „zapuštena“ od strane roditelja, generacija koja nije u ranom detinjstvu upoznala ni priče ni bajke, već je stasala u realnosti koju je formirao televizijski ekran (generacije odnegovane u virtuelnom svetu video-igara tek pristižu) i u velikoj meri 25. kadar kojem nisu izmakli ni njihovi roditelji, kao ni zombiranju niskofrekventnim zvucima s radija.

I sad, u čemu je razlika? Ova nova generacija ne može više pratiti predavanja ni nastavu držanu na predašnji način, i to nije njena krivica. Ona više nije sposobna da misli u pojmovima, već misli samo u slikama; ona se ne može skoncentrisati pred nekim

složenijim problemom, ona nije sposobna da iskaže složenu misao, ona rečenicu nakon nekoliko reči završava sa tri tačke.

Formirala se jedna nova, rekao bih sms-generacija, generacija koja misli skraćenicama i smajlicima, generacija čije mišljenje više ne počiva na starim vezama reči i stvari, već svo iskustvo ima samo blagodareći osiromašenom virtuelnom svetu koji intersubjektivno izgrađuje na jednom atavističkom nivou.

Neko bi rekao da ta generacija svojom primitivnošću pripada predcivilizaciji, ili, preciznije rečeno: jednoj post-civilizaciji kao jednom novom obliku varvarstva, i ne bi mnogo ni pogrešio. Pritom se ni časa ne sme gubiti iz vida da takva situacija u kojoj se nalazimo nije nastala slučajno; naprotiv, ona je isprogramirana sa visokom civilizacijskom svešću. Zašto je to bilo neophodno, kao i koja su sve sredstva bila neophodna da bi se mišljenje regresijom vratilo kod novih generacija na primitivni nivo koji sam po sebi onemogućuje komunikaciju sa višim oblicima kulture izazov je i prava tema za istraživanje a čije tumačenje neće naići na opšte dopadanje, posebno ne kod onih koji su kreatori procesa atavizacije (govori se i debilizacije) novih mladih generacije, procesa poznatih i kao bolonjski procesi, a o kojima se u poslednje vreme sve manje govori, budući da su uspešno zapušteni u rad i samostalno se razvijaju u smeru koji im je zadat.

Sve to omogućeno je time što je institucionalno nametnut sistem ocenjivanja i vrednovanja koji neprestano ističe uspešnost i kvalitet, a da pritom vešto izbegava svako otvaranje pitanja sadržaja znanja. Svemu tome treba dodati i uspešnu strategiju razvijanja nekritičkih individua kod kojih se rezonovanje svodi na izbor među činjenicama i postupcima čija vrednosna dimenzija ostaje u izmaglici.

Izbacivanje logike i klasičnih jezika iz obrazovanja u poslednje vreme ima sasvim konkretne posledice i o njima ne treba posebno govoriti. Reč je o radikalnom raskidu sa celokupnom dosadašnjom tradicijom koja novim generacijama nije potrebna i koju oni ne mogu razumeti budući da se ne može svesti na kratke sms-poruke, niti se do nje može doći na neki drugi način, recimo u internetu, budući da je prekrivena strateški dobro smišljenom masom činjenica i poruka koje u suštini nisu ni činjenice ni poruke, budući da nemaju nikakav realan značaj, ali vešto permanentnim prenatrpavanjem ispunjavaju sav prostor virtuelnog sveta koji se mladima nameće kao jedini vredan za njih svet.

Nova generacija misli u slikama i s rečnikom ne većim od 300 reči, koliko otprilike ima jezik afričkih plemena, jezik svahili, koji nema ni padeža ni vremena. To je razlog nemogućnosti

izražavanja mladih generacija, ali i neposedovanja svesti da bi stvari mogle biti drugačije no što ih oni vide.

Jeste činjenica da nova generacija učenika i studenata ima sposobnost da prati konkretno predavanje uz pomoć videobima, predavanje u kojem se smenjuju reči i slike – ali ne više od toga. I tu zapravo počinju nesporazumi na relaciji učitelj-učenik, no nesporazumi nepoznati ranijim epohama, nesporazumi kojima su smišljeno doprineli tzv. „novi reformatori“ obrazovanja³, no koji odbijaju da prihvate na sebe i odgovornost za posledice svog nedela (tešeći se sve vreme činjenicom da su za zločin nad duhovnom kulturom svog naroda bili dobro plaćeni po raznoraznim komisijama i savetima, nagrađivani do francuske Legije časti).

Činjenica je da „ranija epoha“ u ovom slučaju traje bar dva i po stoleća, ali nije manje značajno ni to da se vreme u kojem se danas nalazimo izuzetno ubrzalo. Kao primer uvek je moguće navesti poslednje tri decenije – vreme do pojave digitalnih tehnologija i vreme njihove prevlasti, ili, još jednostavnije: vreme pre pojave mobilnih telefona i vreme kad su svi postali njihovi zavisnici. Najnovije statistike pokazuju da je u nizu zemalja procenat zavisnosti od interneta veći od procenta zavisnosti narkotika.

Razumeti unutrašnju prirodu obrazovanja i samo obrazovanje kao proces, nije nimalo jednostavno; ono se u najboljem slučaju pokazuje kao „eksces“, kao iskorak iz prirodnog procesa koji se više ne potčinjava svojim iznutra imanentnim zakonima. U antičkoj mitologiji imamo primer Hronosa koji ne guta decu (učenike), već roditelje (učitelje), dakle, proždire njihovu samouverenost i samodovoljnost. Hronos se useljava u učenike i proždire učitelje. To je slika nasilnog puta kojim se ide ka posedovanju znanja no u vreme kojim dominira svest o neophodnosti znanja da bi se vladalo svetom.

U času, kad se mogu uspostaviti druge forme vladavine, a koje ne počivaju nužno na znanju, kad se može vladati nezavisno od znanja i kad vladavina ne počiva na poznavanju stvari i tehnologije, već na ogoljenoj moći, tada se uspostavlja i drugi odnos spram znanja, te se ono može zaobići u veikom luku. Takvo vreme je ovo naše u koje se obrazovanje kao i samo posedovanje znanja našlo na sporednom koloseku.

---

³ U zemlji Srbiji oni imaju sasvim određena, svima poznata imena i prezimena (mala je to zemlja) i zato je smešno i groteskno kad u poslednje vreme te iste štetocine i duhovne spodobe počinju sve glasnije da kritikuju reformu obrazovanja koju su pre desetak godina sami inicirali i mnoge generacije osudile na put bez povratka, u retardaciju.

Danas imamo pojavu jedne nove vrste obrazovanja kao "procesa translacije znanja" koja je u odnosu na tradicionalnu sliku obrazovanja (mimo volje i učitelja i učenika) *ekscres* u kojem nastaju novi rezultati koje niko nije u stanju predvideti budući da se u indeterminisanom svetu rezultati ne mogu predvideti niti očekivati.

Dospevamo u grotesknu situaciju u kojoj, kako bi Marks rekao, "deca vaspitaju svoje roditelje", no ovo što se dešava, Marks u vreme vladavine njutnovske mehanicističke slike sveta u kojem vladaju uzročno-posledični zakoni, nije mogao imati u vidu. Formula može biti njegova, no sad je ispunjena sasvim drugim smislom kakav je njemu bio nepoznat. A Marks je ipak još uvek bio i dete epohe prosvetiteljstva, zadojen optimizmom koji je nama uskraćen delovanjem „novih reformatora“.

Nezavisno od toga, sam proces obrazovanja pokazuje se u svoj svojoj dvosmislenosti: s jedne strane, reč je o procesu obrazovanja kao svrhovitom procesu, kao nastojanju da se forma unese u inertnu, nestruktuiranu materiju, tako što se postavljaju ciljevi i biraju odgovarajuća (u ovom slučaju didaktička) sredstva za njihovo postizanje. S druge strane, proces obrazovanja se pokazuje kao proces osmišljavanja, kao proces razumevanja nečeg već duboko smisaono postojećeg. Stvar je u tome da, kada znanja dobijena u procesu obučavanja dospeju u realnu društvenu sredinu, ona počinju da dobijaju dopunske smislove. U tom slučaju govorimo o konotacijama koje nisu bile predviđene nikakvim „nastavnim planom“.

Sve ovo znači samo jedno: cilj obrazovanja, postavljen na početku procesa obučavanja, nikad se ne dostiže. Rezultati obrazovanja mogu biti "viši" ili "niži", u odnosu na one koji su zamišljeni kao ciljevi, no, *uvek su drugi*, nikad oni koji su se u početku pretpostavljali, makar i u nekom svom maglovitom obliku. Konačno, na taj krajnji ishod utiču i sami učenici koji bitno određuju obrazovni prostor u kome se obrazovanje javlja kao samostalni objektivni proces koji se, uprkos svim objektivnim svojim crtama, ne može do kraja i u celosti kontrolisati u svetu disipativnih struktura.

Iz ovog neko bi mogao zaključiti, po mom mišljenju ipak pogrešno, da se tu radi o nekakvom *tragizmu obrazovanja* a s obzirom na ranije postavljene ciljeve. Taj tragizam dobija formu spekulativnog skandala, i on je ništa drugo no simptom ekscresnosti obrazovanja. Učenici prevazilaze (proždiru) Učitelje, da bi potom i sami bili progutani od svojih učenika.

Svet u kojem živimo doveo nas je u situaciju da je naša realnost surovija od svakog mita koji nam je donela tradicija, pa tako i mit o Hronosu i Zevsu samo je lepa priča koja malo kome daje

odlučujuće pouke. Stoga ne treba da iznenade sve učestaliji glasovi da je sadašnji sistem obrazovanja u školama kojim diminiraju predavanja prevaziđen. U isto vreme niko ne kaže šta bi tom sistemu bila alternativa.

Sistem koji podrazumeva predavanja postoji od antičke epohe; još je Platon ima prepodnevna i popodnevna predavanja, predavao je i Proklo na kraju helenističke epohe svakodnevno, predavao je i Toma Akvinski koga su sledili tokom čitavog srednjeg veka i renesanse. Univerzitet osam vekova počiva na nastavi koja podrazumeva predavanja učitelja/nastavnika i obavezu učenika da ono što im se predaje nauče i tako usvoje.

Drugačije ne može biti. Može, ako neko nema nameru da uči i znanje mu nije cilj – ali takvima mesto nije na Univerzitetu. Danas je opadanje nivoa prosečno stečenih znanja na fakultetima proporcionalno broju povećanja fakulteta u pojedinim zemljama. Fakulteta je sve više, kriterijumi su sve niži i sve se lakše dobijaju potvrde o višem i visokom obrazovanju. No te potvrde stečene i virtuelnom svetu simulacije ne znače u realnosti zapravo ništa.

Predavanja su neophodna. Učenje se ne može odvijati samo u nekakvom dijalogu koji navodno ima interaktivnu formu. Dijalog podrazumeva dve osobe, ali dve osobe jednakog nivoa znanja. Ovde to nije slučaj. Učenik ne može diskutovati o nekoj temi pre no što njom ovlada. Ovo poslednje podrazumeva da učenik/student mora prvo da nauči propisano gradivo, pa tek potom da postavlja pitanja, nastojeći da da doprinos razvoju uočenog problema. U tom smislu iskustvo Pitagorejske škole ostaje neprevaziđeno.

Čitav problem se danas ogleda u tome kako da učenici ovladaju konkretnim znanjima. Uzrok nastaloj teškoći je izvan granica nastave: on je u srušenom autoritetu nastavnika koji je u svim ranijim epohama bio neprikosnoven.

U srpskim selima a i gradovima nekad su najviše bili cenjeni pop i učitelj, i to upravo zbog znanja i mudrosti koje su posedovali; sredinom XX stoleća plate univerzitetskih profesora bile su na nivou plata premijera država u mnogim zemljama. Kada je kanadski filozof, teoretičar medija Maršal Makluen prešao da predaje u Ameriku, njegova plata je bila dva i po puta veća od plate predsednika SAD. Neću pominjati primere iz renesanse, jer godišnje plate profesora pa i godišnja zarada humanista behu veće od honorara koji je dobio Mikelandelo za islikavanje Sikstinske kapele u Vatikanu. No, hiperinflacija svuda ostavlja posledice, pa i u sistemu obrazovanja.

U nastojanju da reše narastajući i nerešiv problem nezaposlenosti (jer proizvodnja ne funkcioniše, budući da se sav novac preliva u bankarski kapital), neke savremene zemlje rešenje

vide u omogućavanju studiranja svima, bez obzira na sposobnosti, i ako se iz toga još može izvući i novac (time što se studiranje plaća) izlaz iz gore pomenute situacije smatra se idealnim.

Još nas malo deli od vremena kad će svi imati univerzitetske diplome, a da će polovina biti nepismena, jer, već sada pismenost je problem u šestom i sedmom razredu osnovne škole gde čitanje izaziva ozbiljne teškoće. Niko više ne čita knjige. Smatra se da se do znanja sad dolazi na drugi način. I to je na kraju krajeva tačno, ali to su neka druga znanja. Novi sistemi mogu biti pogodni menadžerima koji i ne moraju ništa da znaju, ali ne i atomskim fizičarima ili arhitektama. Dan kad će sve češće mostovi početi da se ruše, nije daleko. Danas već imamo deformisane puteve posle samo nekoliko meseci od njihove izgradnje i puštanja u rad.

Visok profesionalizam podrazumeva i visok nivo znanja. Kao što ne mogu svi biti vrhunski sportisti, ne mogu svi biti ni vrhunski stručnjaci. Sistem mora omogućiti svakome da dostižući određena znanja nađe sebe i svoje mesto u društvu. Onima koji poseduju visoka znanja mora se vratiti i visok autoritet i to ne samo povećanjem materijalnog statusa (koji većina danas najviše ceni i s obzirom na njega i vrednuje ljude) već jednako i povećanjem društvenog statusa.

Ono što u procesu obrazovanja ostaje i danas do kraja nedomišljeno, to je samo *znanje* shvaćeno kao suma činjenica kao i strategije, kojima se s pomenutim činjenicama moramo ophoditi. Najveća opasnost za znanje jeste u mogućnosti da ono bude izgubljeno i to nepovratno. A tako nešto zbivalo se tokom čitave istorije, u raznim oblicima, u manjoj ili većoj meri.

b. Formalno i neformalno obrazovanje

Često se pod obrazovanjem podrazumeva ovladavanje masom inovacija koje narastaju u vremenu, te bi u tom smislu obrazovanje bilo izraz nekakve permanentne sociogeneze i antropogeneze (kako se govorilo u ranije vreme), dakle, permanentno stvaranje, samoreprodukcovanje društva i čovečanstva iz samog sebe.

b.a. Formalno obrazovanje

Težnja civilizovanih ljudi je da osvoje, usmere, kontrolišu taj objektivni i stihijni eksces, da povežu kraj s krajem, da dospeju do nekog cilja koji su zamislili kao krajnji ishod iz situacije u kojoj su se zatekli a koju vide daleko od savršene. Sama civilizacija u svom temelju pretpostavlja instituciju *formalnog obrazovanja*,

pretpostavlja postojanje škola i univerziteta gde se stiču osnovni kvantumi znanja.

U izvesnom smislu, *formalno obrazovanje* je i *anti-obrazovanje*, jer je usmereno na stabilizovanje, fiksiranje određenih formi; stabilizovanjem formi ono sprečava dalji razvoj, a u nastojanju da učvrsti statičnu sliku stvari koju nosi u sebi. Formalno obrazovanje se prvenstveno pokazuje kao "translacija znanja", kao prenos znanja koje Učitelj poseduje i prenosi Učeniku. U većini slučajeva to znanje ima neprikosnoven vid. Istorija poznaje slučajeve dugotrajnog procesa prenošenja znanja; po predanju, ako je verovovati poznavacima kulture Indije, u stara vremena, *Rigvede* su učenici učili po 20 godina, ponavljajući stihove napamet za učiteljem, jer su ta dela bila prenošena samo u usmenom obliku. Isto tako, znanja su i u Pitagorejskoj školi prenošena usmeno što je, takođe, podrazumevalo dug vremenski proces potreban za savladavanje znanja koja je posedovala škola; navodno, prvih pet godina učenici su učili, slušali i čitali, da bi tek nakon tog perioda postajali punopravni članovi bratstva i saučesnici u razgovoru.

Ljudi tih ranijih epoha, pa i tokom srednjeg veka, usled naglašene usmene tradicije, imali su veću sposobnost pamćenja. Od vremena Renesanse zapaža se suprotna tendencija, jer se ljudi sve više oslanjaju na knjige i enciklopedije koje su im pri ruci, da bi sve to dobilo potpuno novu formu s pojavom digitalnih tehnologija, kad se ljudi ne trude da bilo šta upamte, i pri najmanjem problemu koji iskrsne smesta zalaze u internet jer tamo, navodno imaju odgovore na sva pitanja⁴.

---

⁴ Najveća nevolja interneta je s tzv. *Vikipedijom* kao otvorenom enciklopedijom, koja je po korišćenju, zahvaljujući internetu, prevazišla i *Enciklopediju Britaniku*, ali koja usled niskog nivoa saradnika koji su u najvećem slučaju amateri (kod nas studenti i srednjoškolci) s elementarnim znanjem korišćenja kompjutera, naučeni da mehanički u internetu prevode pomoću velikih pretraživača (kao što je google) jer ni jezike ne znaju. Vikipedija vrvi greškama, a u tome prednjači srpska vikipedija čiji redaktori i autori osim malo tehničkog, nemaju drugog obrazovanja, pa se sav njihov „rad“ svodi na prenošenje tuđih tekstova iz drugih vikipedija koje „prevode“ guglovim alatima (u engleskoj, nemačkoj i ruskoj vikipediji saradnicima se skreće pažnja da ne preuzimaju tekstove iz drugih vikipedija, da tekstove ne prevode, već da ih pišu sami). To za posledicu ima veoma lošu sliku o Srbiji u svetu. Jer, kako drugima nije stalo da se bave kulturom i istorijom Srbije, autori iz Srbije (www.sr.wikipedia.org/wiki) to ne čine jer ne znaju; zato srpska verzija Vikipedije ima strateški pogubne posledice po sliku Srbije u svetu. Uprkos tome što odrednice u srpskoj vikipediji vrve greškama, a ima i takvih, gde je u svakoj rečenici bar po jedna greška, nepravедno bi bilo i pogrešno kriviti srpske omladince za zlonamernost, i reći kako su oni jedini krivci za stvaranje iskrivljene i ružne slike o Republici Srbiji; njihova negativna delatnost je izraz ne toliko trapavosti i neobrazovanja, koliko u istoj meri i same prirode interneta; oni su samo pobočni proizvod neodgovornosti koja leži u internetu i koja omogućuje da se pod raznoraznim nadimcima (*nik*-ovima, kako oni stručno kažu) briše razlika

Danas mi uočavamo još jedan problem, a to je postojanje unutrašnje veze između formalnog obrazovanja i države. Pokazuje se da je formalno obrazovanje poluga stvaranja društvenog poretka; pomoću njega gradi se društvena hijerarhija. Obrazovani su na vrhu, neobrazovani dole (i videćemo da će upravo protiv ovakvog stanja i tendencije u obrazovanju biti usmerena anarhistička pedagogija).

Međutim, nije uvek tako. U civilizovanom društvu ne vladaju uvek najobrazovaniji. Tako nešto bio je Platonov ideal, ali, ideal, kojem kao i mnogim drugim „idealima“ nije bilo dato da se i realizuju. Razume se, tu nije reč o nekoj Platonovoj sujetnosti kao filozofa. On je samo polazio od onog što je pre njega već rekao Anaksagora, da um (*nous*) vlada kosmosom. A ako je tako, ako um vlada kosmosom, logično je i da um vlada i polisom (ljudskom zajednicom, kao kosmosom u malom), a u tom slučaju taj um u polislu ovaploćuje se u mudrosti filozofa.

Međutim, ni inteligencija, ni administracija (stvaralačka i upravljajuća manjina), nikad nije jedinstvena i u svakom civilizovanom društvu, vođene različitim ličnim interesima, one stupaju u konflikt. Tako je formalno obrazovanje samo vrh ledenog brega o koji se mnogi elementi sistema mogu razbiti, ali i uzrok nedaća sistema u celini.

b.b. Neformalno obrazovanje

Kada se nastoji da stvari budu sagledane u njihovoj celovitosti, u većini slučajeva dospeva se do na prvi pogled paradoksalnog zaključka kako osnovu obrazovanja čini neformalno obrazovanje koje je identično s razvojem društva uopšte. Graničnu oblast u tom slučaju čini to što se naziva "dopunsko obrazovanje" (obrazovanje koje svoju legalnu formu dobija u raznim radionicama, kružocima, sekcijama, ili ponekad, narodnim univerzitetima).

---

između proverenih i neproverenih informacija, pri čemu se, pogrešno, sve informacije i činjenice identifikuju sa znanjem. Još jednom se mora konstatovati da ako je *Francuska enciklopedija* najveće delo i najveći poduhvat XVIII stoleća, to je stoga što su je skoro dve decenije pisali najveći umova tog stoleća, pod punim imenom i prezimenom. S druge strane, pod zaštitom pseudonima, učesnici interneta kao anonimusi slobodno mogu pljuvati i prosipati pomije po svojim učiteljima, uglednim građanima, po predsedniku države i po svojim roditeljima i svojim vršnjacima. Ta nesankcionisanost naziva se pravom na slobodno izražavanje. Novo vreme ne poznaje više visoko moralne vrdnosti i zato nema nikog ko iz interneta može izaći nepopljuvan i toga nisu oslobođeni ni najveći umovi današnjice kojima će se u prvoj rečenice netražene replike reći: „znam ja to sve; ja mislim...“, kao da iko tog nesretnika pita za njegovo rudimentarno mišljenje na atavističkom nivou.

Obrazovanje uvek ima u vidu i skup inovacija, skup novih momenata u razvoju i očuvanju znanja; zato se, *inovacija*, sa svoje strane, uvek određuje u odnosu na (a) *stepen inovativnosti* i (b) *značaj inovacije*, te je u obrazovnom procesu učenik obično "odgovoran" za inovativnost, koja podrazumeva i želju za sticanjem novog znanja, dok učitelj „odgovara“ za značaj inovacije.

Sa stanovišta poznatog i odavno opšte prihvaćenog, učenik često, po mišljenju starijih, postavlja "glupa" pitanja, ali u tom času on zapravo podvrgava ispitivanju znanja koja su se sedimentirala u okviru postojećeg sistema znanja. S druge strane, učitelj daje "umne" odgovore na "glupa" pitanja; time on na izvestan način čuva tradiciju, i u tom svom stavu biva ili poraženi ili pobednik.

U naše vreme, da bi se obezbedila inovativnost, ponekad se upošljavaju mladi ljudi bez prethodnog praktičnog iskustva, oslobođeni već od ranije prihvaćenih stereotipa; to se pokazalo izuzetno efikasnim u vreme nastanka savremene elektronske industrije jer su mladi ljudi neopterećeni tradicionalno uvreženim stavovima dolazili do novih i originalnih rešenja što je i glavni cilj svakog inovativnog pristupa.

c. Obrazovanje između dijaloga i igre

Kada se danas govori o obrazovanju, pre svega se ima u vidu sama mogućnost i način njegovog rasprostiranja i očuvanja. Iz tog ugla, moguće je polaziti od (a) socijalnog značaja univerzitetskog kvaliteta obrazovanja, kao produbljene erudicije, kao opštekulturnog *background*'a, koji za sobom ne povlači pragmatičnu stranu; s druge strane, od (b) društvene potrebe za specijalizacijom, modernizacijom, pragmatizacijom savremenog obrazovanja, od zahteva da se obrazovanje prevede u profesiju, a ne u kulturnu erudiciju apstraktnog teorijskog znanja – u praktične tehnologije i strategije, i konačno o tome (c) koje je mesto znanja u ljudskom kosmosu i kako ono može biti sačuvano u epohama kad postane sklono propadanju zbog svoje nepravčnosti po redu vremena.

Ima autora koji smatraju da obrazovanju treba i dalje pristupati s obzirom na teorije i praktično iskustvo predstavnika epohe prosvetiteljstva, ali nije manje ni onih koji obrazovanje određuju iz pozicije filozofije života, neke organske logike bića, i u tom slučaju kao najvažnija funkcija obrazovanja pokazuje se vaspitanje karakternih crta ličnosti, formiranje tzv. *habitusa*⁵.

⁵ Reč je o terminu koji u novo vreme uvodi u posebnom kontekstu francuski mislilac Pjer Burdije. A radi se o tome da pojedinac mora biti tako oblikovan da bi se mogao uklopiti u određene društvene institucije i organizaciji kako bi korisno funkcionisao na „polzu“ sistema.

Nesporno je da mi danas živimo u jednom segmentu vremena sveta koji se po svojoj prirodi duboko razlikuje od svih ranijih epoha, kao što se svojim mentalnim sklopom i savremeni čovek razlikuje od svih ranijih svojih prethodnika koje poznaje istorija, budući da se najmanjoj meri oslanja na iskustvo ranijih vremena; danas nije više aktuelan renesansni tip ličnosti (*uomo universale*) na kojem su se obrazovale i nadahnjivale mnoge generacije pre nas; istina, taj ideal čoveka danas je do te mere neostvariv da čak i svaki govor o njegovim bitnim, njemu samo svojstvenim karakteristikama, kod većine naših savremenika izaziva podsmeh ili nerazumevanje; savremeni ciljevi i zadaci obrazovanja uslovljeni su svojstvima i karakterom savremenog društva koje počiva na posve drugim principima, nepoznatim ranijim vremenima, a koja da mogu, videla bi ih kao ahumane, neljudske, iracionalne, daleko odbačene s one strane humanističkih ideala, ali i daleko od svake razlike dobra i zla.

Više nije aktuelno svestrano razvijanje ličnosti. Reč je o socijalizaciji obrazovanja, o tome da cilj nije formiranje harmonične ličnosti, čoveka koji bi živio u maksimalnom saglasju sa kosmosom i svojom neposrednom okolinom; danas se svi zadovoljavaju time da čoveka obrazuju (odnosno, prilagode) za život u novom tehničko-kibernetičkom društvu koje prvenstveno određuju materijalni, pragmatički interesi.

Marksova ideja kapitala kao bića koje sebe proizvodi iz samoga sebe, ideja o tome da je svet samo igra kapitala sa samim sobom, danas je došla do svojih krajnjih konsekvenci, jer kapital igra danas svoju poslednju igru na razvalinama ljudskog duha i stratištu svih pozitivnih vrednosti; nakon svih transformacija kapitala, nakon njegovih početnih uspeha (u doba ekspanzije) u pokoravanju globalnog prostora koji mu je bio dat dimenzijama planete na kojoj je nastao, došlo je vreme kad reprodukcija kapitala iz njega samog, njegovo multipliciranje, zavisi u prvom redu od onih koji su s njim u neposrednom odnosu, budući da je on izgubio prvobitnu slobodu koja je njegovom biću pripadala od samog njegovog nastanka.

Tako je i obrazovanje, a na to ćemo se, sticajem okolnosti još u nekoliko navrata vratiti, poprimilo posve novu dimenziju: ono se našlo u službi kapitala tako što će za njegove potrebe obrazovati nekritične, pasivne, pokorne konzumente koji će živeti isključivo u funkciji umnožavanja njegove moći.

Ako se danas u nekim sporadičnim situacijama i govori o tome kako je obrazovanjenavodno nekakva „škola života“, onda je tu reč o posve određenoj „školi“, o školi života određenog tipa socijalnosti, koji je takođe, po svom poreklu i prirodi posve nova

tvorevina. Hteli mi to ili ne, samim aktuelnim javlja se pitanje korelacije *odnosa u društvu sa odnosima* koji se formiraju *u sistemu obrazovanja*.

Samo je po sebi razumljivo da reforme obrazovanja treba uvek posmatrati kao posledicu određenih promena koje su se desile u društvu, ali to ni u kom slučaju ne znači da ne treba obratiti pažnju na ideološke osnove tih reformi. U naše vreme, ma koliko se neki teoretičari pozivali na kontroverznost vremena u kome živimo, nesporno je da ideološke osnove imaju strogo jednoznačan negativan karakter i da vode decidirano negativnim posledicama po društvo u celini.

Po mišljenju niza savremenih autora prosvetiteljski zadaci obrazovanja nalikovahu na ulicu s jednosmernim kretanjem, dok je savremeni dijaloško-komunikativni diskurs saznanja sazdan na uzajamnim interakcijama i to se onda ističe kao poseban i pozitivan impuls današnje pedagoške prakse.

Nažalost, ono što dolazi posle, ni u kom slučaju nije samo po sebi dokaz tome da je i naprednije u odnosu na prethodno; možemo reći da je u naše postmodernno vreme prosvetiteljski diskurs pretrpeo krah, ali to je tek relativno vidno, i to možda samo s obzirom na veličinu i visinu njegovih ciljeva koji se nisu u međuvremenu mogli dosegnuti, no ni u kom slučaju ne s obzirom na ono što nam nude postmoderni pedagozi (na stranu to u kojoj meri su oni uopšte pedagozi i relevantni mislioci pedagoške teorije i prakse).

Kako se socijalni odnosi ne svode samo na akt komunikacije, opštenja i uzajamnog razumevanja, u sistemu obrazovanja mogu se naći i dopunski odnosi drugog tipa. Neki teoretičari govore o *agonalnom* aspektu obrazovanja, o takvom tipu obrazovanja u čijoj osnovi leže poznate nam teorije igre.

d. Agonalni tip obrazovanja

Nemački sociolog Karl Manhajm smatrao je da "najbolja obrazovna jedinica nije individua, već grupa", a u tom slučaju obrazovanje se više ne svodi na komunikaciju učenika i učitelja (pošto je ona organski fragment celine). Međutim, kad naglasak nije više na individuumu i komunikativnom paru učitelj-učenik, obrazovanje se počinje posmatrati i ocenjivati na sasvim drugačiji način, pre svega s obzirom na to kako se može zasnovati na određenoj vrsti grupnih odnosa. U tom slučaju, obrazovanje je organizovanje uzajamnih odnosa unutar grupe, upisivanje ličnosti u okvire određenog društvenog modela te se kao osnova obrazovnih

strategija javlja ne atomarnost individualnog pristupa već socijabilnost čoveka u društvu.

Srednja i visoka škola ne samo da oblikuju socijalne odnose i njihove učesnike, već se i same oblikuju pod uticajem socijalnog konteksta. Nesporno je, i krajnje očigledno da osnovna i srednja škola danas pružaju daleko manje znanja no pre samo nekoliko decenija, ali u čemu je uzrok? Da li se on krije u smanjenom obimu znanja samih nastavnika, ili se krije u nesposobnosti novih generacija da akumuliraju osnovna znanja i principe na kojima isti počivaju, ili je po sredi nešto treće: redukovani programi sa sniženim kriterijumima i zahtevima koji se postavljaju pred učenike i nastavnika. Ako bi po sredi bilo ovo treće, što se može razumeti i kao posledica suženih vidika reformatora obrazovanja (čiji bi se rad mogao posmatrati i kao „osveta loših đaka“), tu već ima mesta za intervenciju društva i njegovih institucija zaduženih za njegovu zaštitu.

Poznato je da su škola i armija bili inertne i tradicionalne društvene institucije u svim ranijim epohama. No, oni su i čuvali određeni sistem unutar kojeg su funkcionisali. Rušenje, promena, razbijanje jednog društvenog sistema, ili jedne države, upravo počinje sa reformom obrazovanja i reformom vojske.

U uslovima autoritarnog političkog sistema odnos učitelja i učenika određivala je disciplina. Radikalna "demokratizacija" promenila je stvar. Ranija kritika učenika od strane učitelja sad se zamenjuje kritikom učitelja od strane učenika. Sve su uobičajenije razne ankete studenata o tome šta bi hteli ili ne da uče, da li kod predmetnih nastavnika više cene profesionalizam, manir odevanja, način govora...

Elementi popkulture, kulture nastale na ulici i po haustorima, prenose se u auditorijum koji postaje nalik klubu fanova s primesom neke totalitarne sekte. U novonastaloj pedagoškoj komunikaciji odnos učenika i učitelja može postati nalik odnosu pacijenta i psihoanalitičara, i to se potencira do te mere da se više ne zna ko je lekar a ko pacijent.

Obrazovanje može imati igrački karakter u tom smislu da su kao i u igri tu prisutni (a) takmičenje i konkurencija i (b) konstituisanje pravila i njihovo poštovanje. U sportskoj igri je uvek važno ne samo ono šta je postignuto, već i način na koji je to „nešto“ postignuto.

Socijalno su važne obe komponente (a) sposobnost da se učestvuje u takmičenju i nagon za uspehom, kao i (b) spremnost da se poštuju pravila i poredak.

O odsustvu prvog svedoče ceduljice, prepisivanje na ispitu, kao i pozajmljivanje ceduljica drugima; drveće oko Filozofskog

fakulteta u Novom Sadu početkom 2011, beše izlepljeno „obaveštenjima“ o iznajmljivanju "bubica" i to po stvarno skromnoj ceni, što govori i o veličini biznisa i njegovom razmahu).

O odsustvu drugog, govori sebičnost, pojava kulta ličnog uspeha („ja i samo ja“), i taj lični uspeh se apstrahuje od samih dostignuća (bitni su nekakvi bodovi upisani na kraju ispita, a ne znanje zbog kojeg se studira).

U odnosu na viteški srednji vek (kad su se ponekad borbe i prekidale ako bi protivnik bio iscrpljen), naš vek je pragmatičan i retka je časna igra po pravilima, pa se svesno potiskuje iz svesti pomisao da su časni i porazi, koliko i pobede, i da pritom navodni porazi sa zdravorazumskog stanovišta često bivaju veličanstvene pobede; dovoljno je podsetiti se primera kneza Lazara ili Georgea Brankoveanua.

e. Emotivni odnos spram sadržaja obrazovanja

Da bi obrazovanje moglo uopšte biti uspešno, mora postojati i emotivni odnos prema onom što je neposredni predmet obrazovanja. Prema predmetu saznanja nemoguće je održavati potpuno neutralan odnos; ono što je potpuno strano i tuđe ne može se osvojiti ni u kom sistemu obrazovanja. Da bi se bilo šta pozitivno prihvatilo neophodno je neko prethodno znanje, kontekst u koji bi se moglo uklopiti novo znanje. Bez tog konteksta, činjenice ostaju da lebde u nedefinisanim prostoru i kao takve ostaju nerazumljive i strane.

Da bi teže prihvatljiv kulturni materijal, koji pripada nekoj ranijoj epohi mogao uopšte biti prihvaćen u procesu obučavanja, neophodno je da postoji spram njega određen emotivni odnos, određena zainteresovanost, želja, spremnost da on postane živo tkanje u komunikativnom delovanju; u protivnom slučaju on propada, kao što propada svaka mehanički nametnuta kulturna vrednost, nezavisno od njene veličine.

Moguće je čak da neko i zadrži u sećanju to „strano“ bez prethodno obezbeđenih mu temelja nametnuto znanje, no ono se ne uzdiže iznad suvoparnih, golih činjenica i informacija o tome kako je nekad neko živeo, o tome šta se tamo nekad dešavalo, ili da je neko u jednom trenutku nešto napisao. Ali, svim tim činjenicama ostaje svojstveno da one ostaju na nivou fakata, da se ne uzdižu do jednog višeg smisla, budući da ne dolazi do transformacije unutrašnjeg života onog ko se obučava, pošto njegova unutrašnjost na sve spoljašnje izazove ostaje „nema“ i ne preživljava nikakve unutrašnje metamorfoze.

Jedan od razloga tome je i osobitost zapadne tradicije, za razliku od istočne, u kojoj su saznanji i emotivni ključ razdvojeni, pa saznanje i doživljavanje ne idu zajedno (kao na Istoku), te je moguće da nešto znamo, ali da to nismo u isto vreme i unutrašnje doživeli.

U tome je razlog pojavi da istu stvar možemo u raznim životnim dobima različito doživeti i da ista može za nas imati različit značaj. Poznato je kako ljudi različitog životnog doba i različitog životnog iskustva isto književno delo različito ocenjuju i to prvenstveno zahvaljujući različitom iskustvu koje poseduju.

Isto tako, poznato je da susret malo obrazovane osobe s delima visoke kulture prošlosti ili sadašnjosti (koji u datom momentu nisu kulturni fenomeni subkulture omladine), može izazvati krajnje negativne reakcije, odbojnost, neprijateljstvo. Sam značaj nekog umetničkog dela, njegova visoka kulturna i umetnička vrednost nije garant i njegovog opšteg prihvatanja⁶.

Kada je reč o uslovima usvajanja nekog znanja, treba imati u vidu da se već u Platonovo doba znalo kako je potrebno da postoji postepenost u obrazovanju, postepeno duhovno uzdizanje, da ljubav ka materijalnim i nižim formama lepog mora prethoditi stremljenju ka duhovnim i najvišim oblicima kulture.

Ne može se dospeti na najviše nivoe obrazovanja i kulture, preskakanjem nižih stepenika. Ovo se i praktično može videti ako poredimo dve *Summe* Tome Akvinskog: jedna, mada nedovršena, jeste uvod u teologiju, druga je kritika pagana. Videćemo da je izlaganje u prvoj (*Summa theologiae*) mnogo jasnije i jednostavnije, metodski savršeno i sistematično do krajnjih mogućih granica. Sa drugim delom (*Summa contra gentiles*) nije taj slučaj: ono je daleko složenije pisano, uz pretpostavljanje mnogih činjenica i detalja koji se i ne pominju, jer se podrazumeva da ih učenici, odnosno oni kojima je delo upućeno, već znaju. Neki su stilsku razliku između ta dva velika dela pogrešno objašnjavali promenama u Tominom načinu mišljenja, a razlog je bio sasvim druge vrste, rekli bismo, didaktičke prirode: prvi spis bio je namenjen studentima-početnicima a drugi, onima koji su u studiju već uznapredovali.

---

⁶ Time se može objasniti da velika književna dela nisu nikada bila i mnogo čitana, da velika dela likovnih umetnosti nisu uživala i veliku popularnost ili sveopšte uvažavanje. Uvek pominjem jedan podatak: u godini kad je francuski pesnik Sen-Džon Pers dobio Nobelovu nagradu za književnost, u Francuskoj bilo prodato 17 primeraka njegovih knjiga; uostalom, ni najuticajniji francuski pesnik prve polovine i sredine XX stoleća Pol Valeri nije knjige stihova štampao u tiražima preko 300 primeraka. S druge strane, velika čitanost i popularnost ne mora biti znak ni velikog razumevanja, ni velike vrednosti nekog književnog dela.

Tako nešto se može uočiti kod mnogih srednjovekovnih pisaca, ali, jednako i kod helenističkih, posebno u slučaju Prokla, čiji spisi su različiti po stilu i načinu izlaganja, ali, ne stoga što je Proklo sam menjao svoja shvatanja, već stoga što su spisi imali u vidu različit nivo znanja slušalaca.

Sve ovo potvrđuje stav da je pogrešno i često bezuspešno, čak, kontraproduktivno, neobrazovanog čoveka upoznavati s najvišim dostignućima ljudske kulture. Ne retko, dešava se da mnogi, koji su se u školi ili u mladosti upoznali s delima visoke kulture, posle dužeg vremenskog perioda postaju korisnici masovne kulture, pa se u mnogo slučajeva, kao po nekom pravilu, događa da obrazovanje na primerima najviših dometa kulture formira čoveka s posve osrednjim ukusom.

U egzaktnim naukama, kao što je slučaj u matematici, pravilo je da se ide od jednostavnog ka složenom, da se polazi od onog elementarnog i neposrednog, „očiglednog“ i nespornog, da bi se na kraju dospelo do onog najsloženijeg, do onog najdaljeg s obzirom na ono što je blisko zdravom razumu⁷.

U humanističkim naukama, pristup je često drugačiji i prednost se u većini slučajeva daje istorijskom pristupu: polazi se od onog najstarijeg, od drevnog, od onog što je savremenom čoveku najdalje. Takav metod često ne daje pozitivne rezultate jer u većini slučajeva, što je nešto istorijski udaljenije, time je ono i apstraktnije⁸; tako nešto ni u kom slučaju ne može se reći kad je reč o tehničkim naukama gde ono što je najranije, jeste i najjednostavnije.

Sve ovo ukazuje na to da plodotvorni postupci u prirodnim i tehničkim naukama ne mogu biti uspešno primenjeni i u društvenim naukama, te da je duboko sporan strogo hronološki pristup u izučavanju muzike, literature, ili slikarstva.

Naspram principa istorizma (po kojem ontogeneza ponavlja osnovne stadijume filogeneze), jeste hermeneutički pristup; on nam kaže da ono od čega treba poći u izlaganju mora biti sadašnjost. Sadašnjost je izvor interpretacije i rekonstrukcije istorijski prošlog. Tu se ima u vidu da u realnom životu dete, ili odrasli čovek, polazi od upoznavanja sa savremenom kulturom čiji je i sam predstavnik, i na prošlost uvek gleda očima sadašnjosti.

U školskom obrazovanju i danas dominira obratni proces: onima koji uče predlaže se da prođu istorijske stepene starine,

⁷ Posebno je poučno pročitati Huserlov spis *Izvor geometrije* gde nemački filozof objašnjava kako iz konkretnog nastaje ono apstraktno, ali, i Hegelov mladalački spis na temu *Ko misli apstraktno*.

⁸ Ovde bi se kao primer mogla navesti mnoga muzička dela koja što su starija, sve su slušaocima strana i manje „razumljiva“, odnosno, manje prihvatljivija.

antike, srednjega veka, renesanse, novog i najnovijeg doba i da do savremenosti dođu tek na kraju. Potom se pokazuje da je malo ko u ranoj mladosti spreman da adekvatno razume antička dela, ali ako se to i dogodi, taj će često imati teškoća kad se nađe u prilici da prosuđuje dela nastala u naše vreme.

Možda, ontološki, savremenost i nastaje iz korena prošlog kao svoje pretpostavke, no, epistemološki, saznajno retrospektivno, važna je druga verzija viđenja stvari - savremena kultura je pretpostavka na kojoj se formira istorijsko obrazovanje i znanje o prošlim kulturama.

Zato je, na osnovu najdubljih uvida u probleme historiografije veliki francuski istoričar Fernan Braudel pisao kako istoriju treba iznova pisati svakih deset godina, i to ne zato što se ne razumeju činjenice prošlosti, već zato što se u svakoj novoj savremenosti menja odnos prema njima i one bivaju viđene u drugačijem svetlu.

f. Dimenzije obrazovanja

f.a. Akumulacija znanja

Znanje nije prosto akumulacija činjenica i fakata koji bi bili poslagnani po beskrajnim policama neke imaginarne biblioteke; čovekov um je izraz sposobnosti da se međusobno povezuju činjenice i da im se pridaje odgovarajući smisao. Zato, ako neko ima sposobnost analize, sposobnost da kritički misli, internet kao jedna nova tehnička tvorevina, može mu dati mnogo i olakšati rad; u protivnom, on će odatle dobiti samo masu nepovezanih informacija s kojima neće znati šta potom da čini. Informacije ne čine znanje.

Osnovna svojstva obrazovanja su neograničenost i akumulativnost. Znanje u svom širenju ne poznaje i ne prihvata prepreke ili granice. Ono se uveličava razvijanjem iz samoga sebe i u odnošenju spram okoline u kojoj prisustvuje. Ono narasta u onoj meri u kojoj se koristi; nezainteresovanost spram znanja uzrokuje njegov nestanak.

Naspram predstavnika takvog „ekspanzionističkog“, optimističkog koncepta znanja, u poslednjih nekoliko decenija sve je više teoretičara koji smatraju da znanje nema samo tendenciju širenja, već da ono može stagnirati i smanjivati se svojim obimom.

Tomas Kun je najveći značaj pridavao naučnim revolucijama smatrajući ih nekumulativnim epizodama razvoja nauke, u kojima se stara paradigma zamenjuje u celini ili delimično novom paradigmom koja postaje vladajuća u trenutku dalje nekompatibilnosti sa starom. Nove paradigme su po Kunu nesavrnjive sa starim i nekumulativne. Na taj način svako znanje je vladajuće u svom segmentu vremena, kad se pokazuje

neprikosnovenim, i kad se zameni novim postaje njegov istorijski momenat; vremenom te različite celine znanja, usled neposedovanja njihovog nosioca, blede i postaju uspomene na ranije epohe, a u slučaju, kao što je novo doba, ako se u maksimalnoj meri i mogu sačuvati kao zapisi, usled svoje nedelotvornosti pretvaraju se u skupove shema ili formula, ponekad čak i složenih sistema iskaza, no bez ikakve životnosti.

Mišel Fuko je istražujući mehanizam proizvodjenja znanja uočio kako imamo više posla oko interpretacije interpretacijâ, negooko tumačenja stvari, da je više knjiga napisano o knjigama nego o bilo kom drugom predmetu, te da mi ništa drugo ne radimo nego se međusobno objašnjavamo⁹. Komentar sam liči na ono što komentariše a što se samo ne može nikad iskazati.

I Kunu i Fukou zajedničko je shvatanje da je u znanju sve relativno, da nema ničeg apsolutnog, konstantno prisutnog u svim vremenima. Međutim, ako je svo znanje relativno, tada ništa više ne ostaje da bi važno za pouzdan osnov koji bi mogao znanju obezbediti objektivni i apodiktičan status.

Na ovaj problem posebno ukazuju dva ruska naučnika E.A. Aleksandrov i V.L. Ginzburg kad pišu sledeće: "Popularizatori nauke prikazuju razvoj fizike kao lanac revolucija, tj. prevrata. U stvari, od kada je fizika postala nauka, u njoj se zbiva evolutivno skupljanje znanja i činjenica, koji se ne opovrgavaju novim otkrićima, već se samo dopunjuju i preciziraju. Kao što u matematici nikakvo novo otkriće ne može da izmeni vrednost konstante Pi, tako ni u fizici niko ne može ukinuti zakone Arhimeda ili Faradeja. Tako nazivana "revolucija u fizici" s početka XX veka, ništa nije preokrenula: Ajnštajn i Bor nisu opovrgli Njutna i Galileja oni su samo preveli njihovu mehaniku u oblasti brzina i veličina, gde čovečanstvo do tog časa nije imalo iskustva".

Saznanje se odlikuje svojim kretanjem od neznanja k znanju, od približne ka potpunoj, definitivnoj istini, drugim rečima, od relativne ka apsolutnoj istini čija se oblast nalazi u beskonačnosti. Naše je znanje u onoj meri istinito ukoliko odgovara stvarnosti, i neistinito u onoj meri u kojoj realnosti ne odgovara.

Budući da naše saznanje u celini nije dovršeno, budući da je po svojoj prirodi relativno, na svakoj pojedinoj istorijskoj etapi ljudskog razvoja daje se čoveku određena predstava konačne istine, fragment apsolutnog znanja.

S druge strane, videli smo, saznanje je po samoj svojoj prirodi apsolutno kao proces koji nema nikakvih ograničenja. Kako se pokazuje, sve je dostupno znanju, nema ničeg nesaznatljivog. To

---

⁹ Fuko, M.: *Reči i stvari*, Nolit, Beograd 1971, str. 107.

znači da naše znanje i saznanje čine jedinstvo apsolutne i relativne istine.

Istovremeno, moramo se složiti i sa tim da iako znanje ima elemente relativne i apsolutne istine, ali takođe i zablude koje se odbacuju tokom daljeg razvoja znanja. To se u velikoj meri odnosi i na obrazovanje.

Znanje je duhovna, proizvodna sila u onoj meri u kojoj se njegovi rezultati primenjuju u materijalnoj proizvodnji. Stoga, moguće je da u nekoj epohi imamo preobilje činjenica i osećaj da posedujemo velika znanja, no koja često nisu funkcionalna, primenjiva, prisutna u svakodnevnom životu; nećemo stoga pogrešiti ako konstatujemo kako je u suštini to vreme siromašno znanjima.

Isto tako, i obrazovanje kao forma očuvanja i prenošenja znanja, kao duhovno dobro, rezultat je duge istorijske evolucije materijalne i duhovne prakse društva. Obrazovanje odražava i fiksira sazajna univerzalna svojstva individuuma i time zadovoljava najvitalnije potrebe društva. Ono se odlikuje time što omogućuje razvoj različitih segmenata društva koji su ovom od najvišeg značaja i pritom presudno utiče na formiranje društvenih odnosa u trenucima integracije ili dezintegracije društva.

Negovanje različitih aspekata sazajne novine, koji počivaju na fundamentalnim društvenim pretpostavkama, podstiču razvoj različitih vrsta obučavanja, a tako i rasprostiranja komponenata proizvedenog znanja. Razrada sistema obuke odavno je institucionalizovana. U tom smislu metodologija naučnog rada i didaktika su sredstva akumulacije znanja, a to znači i samog procesa obrazovanja.

Znanje u mnogim slučajevima ima sveobuhvatni karakter; ono već u času nastanka postaje nezavisno od prostora u kom je nastalo; u tome je smisao njegove univerzalnosti i univerzalne primenjivosti. Kao kvantne čestice, znanja se mogu nalaziti na nekoliko mesta istovremeno, i zato rezultati obrazovne delatnosti nisu nikad ograničeni geografskim prostorom.

Obrazovanje, s obzirom na svoje rezultate, pomaže prevladavanje socijalnih barijera. Sa pojavom visokih tehnologija u strukturi osnovnih sredstava proizvodnje, došlo je do prodora umnog rada u fizički. Posledica prodiranja znanja u proizvodnju je njegovo uslozljavanje, te u poslednje vreme ima sve više ljudi koji se ne bave samo razradom znanja, već i njegovim rasprostiranjem, kroz obrazovanje i profesionalnu primenu.

Znanje i obrazovanje, isto kao i naučna delatnost i stvaranje dela umetnosti, imaju vrednost, izuzetan značaj za opstanak čoveka u savremenom svetu za koji se često govori da je izgubio svaki

smisao, ali nemaju cenu. Znanje pripada duhovnom svetu i iz njega crpi svoju vrednost, te su na njega neprimenjivi ekonomski kriterijumi.

Ovo je ljudima bilo znano još u antičko doba kad se u prvom planu isticalo znanje kao znanje, znanje koje cilj i svrhu ima u samom sebi (što je bio jedan od razloga Platonove kritike sofista koji su svojim postupcima relativizovali samo znanje, budući da im ono nije bilo u prvom planu, već samo sredstvo za opravdanje određenih postupaka); tek na početku novog doba, s uvidom u to kako je znanje moć, stvari počinju da se menjaju; znanje se sve više počinje posmatrati u funkciji ovladavanja sveta i u prvi plan istupa njegova pragmatična strana: znanje je sve manje u funkciji oblikovanja pojedinca i njegovog duhovnog uzdizanja, sve dalje od starog ideala da bude samo sebi cilj, a sve više u funkciji uspešnosti njegove integrisanosti u okolni svet i nametanja svetu svojih stavova iz čega se može dobiti neka neposredna korist (čime se na posredan način približava idealu sofista.